

Fabio L. Grassi

YENİ BİR VATAN

Çerkeslerin
Osmanlı İmparatorluğu'na
Zorunlu Göçü (1864)

İstanbul, 2017

Tarihçi
Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Yayınları: 109

Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakoğlu

Editör
Necip Azakoğlu

Eserin Özgün Adı
Una Nuova Patria. L'Esodo dei Circassi verso l'Impero Ottomano

Yayına Hazırlayan
Nevin Azakoğlu

Eserin Özgün Baskısı
ISIS, İstanbul, 2014

İtalyancadan çeviri
Birgül Göker Perdisa

Fransızcadan çeviri
Zeyno Erkmen Beşikçi

Kapak görseli
Ressam Pyotr Gruzinski'nin tablosu, 1872

Kapak ve sayfa tasarımı
Çağlar Yalçın

Birinci baskı: Mayıs 2017, İstanbul

Boyutlar: 13,5 x 21 cm
Sayfa sayısı: 280

ISBN: 978-975-2466-00-5

Baskı ve cilt
İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri
Çobançeşme Mah. Altay Sk. No: 8 Yenibosna
BAHÇELİEVLER-İSTANBUL
+90 (212) 496 11 11
Sertifika no: 10614

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan
kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Tarihçi Kitabevi
Sertifika No: 17618

Moda Caddesi No: 104/A Moda/Kadıköy-İSTANBUL
Tel: 0216 418 68 86
GSM: 0530 370 74 11
www.tarihcikitavebi.com
info@tarihcikitavebi.com

Fabio L. Grassi

YENİ BİR VATAN

Çerkeslerin
Osmanlı İmparatorluğu'na
Zorunlu Göçü (1864)

Çeviri: Birgöl Göker Perdise

İstanbul, 2017

Tarihçi
Kitabevi

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	7
TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ	9
İTALYANCA BASKIYA ÖNSÖZ	11
I. ÇERKESLER İLE İLGİLİ TEMEL BİLGİLER	19
II. RUSYA'NIN KUZEY KAFKASYA'YI İŞGALİ; 1859 YILINA KADAR SÜREN DÖNEM	37
• İşgal Öncesindeki Olaylar ve Dönemlere Ayırma	37
• Kuzey Kafkasya'da Rus Varlığının Güçlenmesi	46
• Dağlıların Kaçırıldığı Fırsat: Kırım Savaşı	51
• Uluslararası Bağlantılar	54
• Sosyo-Kültürel Yönler	59
III. ÇERKESLERİN BOZGUNA UĞRAMASI VE GÖÇLERİ (1859-1864)	65
• Çerkeslerin Yok Edilmesine Yönelik Hazırlıklar ve Uygulama	65
• Büyük Göç Dalgası ile Karşı Karşıya Kalan Osmanlı İmparatorluğu: Yaklaşım ve Teşkilat / Devlet Birimleri	83
IV. YERLEŞTİRME	99
• Siyasi Yönleri	99
• Ekonomik Yönleri	112

• Balkanlarda Durum	117
• Aktif Muhatap Olarak Mülteciler	123
V. KAYNAŞMA, BELLEK VE HAK ARAYIŞLARI	135
• Tehcir Sonrasında Türkiye’de Çerkes Kimliđi	135
• Uluslararası Tartışma	154
• Başarılı Olmuş Çerkesler	167
VI. FRANSIZCA BELGELER	169
• Türkiye’ye Çerkes Göçü	170
VII. İNGİLİZ BELGELERİ	209
VIII. İTALYAN ASKERİ BELGELERİ	223
KAYNAKÇA	237
GÖRSELLER	253
DİZİN	275

TEŞEKKÜR

DıŐıŐleri Bakanlığı Tarihi ve Diplomatik Arşivi BÖlüm BaŐkanı Dr. Stefania Ruggeri'ye ve personeline teŐekkürlerimi sunmak isterim; İtalyan Savunma Bakanlığı Genelkurmay Tarihi Belge Ofisi sorumlusu Albay Matteo Paesano, İtalyan ordusu Genelkurmay Tarihi Belge Ofisi sorumlusu Albay Antonino Zarcone ve İtalyan ordusu Genelkurmay Tarihi Belge Arşivi personeline müteŐekkirim. Ayrıca Prof. Antonello Biagini, Prof. Esra Danacıoğlu, Prof. Fatmagül Demirel ve Prof. Giovanna Motta'ya bana vermiŐ oldukları bilgi ve cesaret için; BALKAR müdürü Prof. Hacısalihoğlu'na editörlüğünü yaptığı değerli eseri basılır basılmaz bana bir nüshasını verdiği için; Dr. Francesco Pongiluppi'ye verdiği özenli teknik yardım için; dostum yazar Fabio De Propri's'e eserimin bilgisayar çıktılarını okuyup biçimsel üslubunun iyileŐtirilmesine katkı sağladığı için teŐekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Bize görsel arşivlerini açan değerli 'Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı'ndan (KAFDAV) Murat Duman ve Muhittin Ünal'a ve 'Atlas Tarih Dergisi'nden Kansu Şarman'a teşekkür ederiz.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

İlk olarak, değerli Tarihçi Kitabevi'nin kurucusu ve Genel Yayın Yönetmeni saygıdeğer Necip Bey'e çalışmalarına bir kez daha ilgi gösterdiği için şükranlarımı, göz nuru dökerek çalışan başarılı çevirmen Birgül Göker ile Fransızca bölümün çevirisini yapan Zeyno Erkmen Beşikçi'ye tebriklerimi sunuyorum.

Kitabımın orjinal İtalyancasına göre bu Türkçe versiyonu daha kısa ve -umarım- daha hoş oldu. Nitekim orijinal versiyondaki iki bölüm Türkçe çeviride yer almamaktadır. Çevirisi yapılmayan bu bölümlerden ilki "Osmanlı Belgeleri", diğeri ise "İtalyan Diplomatik Belgeleri" başlığını taşımaktadır.

Birincisini yayımlamak "tereciye tere satmak" anlamına gelecekti, çünkü içeriği esasen Türkçeden İtalyancaya çevirilerden ibaretti. Türk okurlar istedikleri takdirde T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri* [Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2012, 2 cilt (121 ve 122)] başlıklı değerli yayını doğrudan inceleyebilirler.

Öbür bölümün yer almamasının sebebi ise 1861-1867 yıllarına ait İtalya Trabzon Başkonsolosluğu'nun entegral transkripsiyonundan ibaret olmasındandır. Bu entegral transkripsiyonla her ne kadar gelecekte başka araştırmacıların işine yarayabilecek bir çalışma yapmış olsam da kitabın özü için

pek de yararlı olduğunu savunamam. Çünkü dönemin İtalyan elçileri maalesef ciddi ve faydalı bir bilgilendirme yapmadılar (nitekim bu Elçilik, 1867'de geçici olarak kapatıldı). Sonuçta bu bölümde ele alınan belgelerin bazıları Türk değil İtalyan tarihi için ilginç ve okunmaya değerdir. Bu nedenle Türk okura uzun ve genellikle önemsiz sayılabilecek meselelerle alakalı, can sıkıcı sayfalar okutmama kararım doğrultusunda bu bölüme de Türkçe versiyonda yer vermedim.

Son olarak, bu kitabımın orijinal İtalyanca versiyonu için seçtiğim başlık hakkında (*Una Nuova Patria. L'Esodo dei Circassi verso l'Impero Ottomano*) birkaç söz sarf etmek istiyorum. Bir yandan Çerkeslerin yaşadıkları faciadan çok, Anadolu'da yeni bir vatan bulduklarını, yerli halkla karışarak modern Türk milletinin unsuru olduklarını, öte yandan *verso l'Impero Ottomano* ("Osmanlı İmparatorluğu'na doğru") ifadesiyle fazlaca insanın yolculuk boyunca hayatını kaybetmiş olduğunu vurgulamak istedim. "Çerkes Soykırımı" gibi daha heyecanlandırıcı bir başlık seçmiş olsaydım kitabım muhtemelen biraz daha fazla yankı bulmuş olacaktı. Ancak tek niyetim bilimsel tarihçiliğin ilkeleri çerçevesinde, o dönemde olup bitenleri tüm gerçeklikleriyle inceleyip anlatmaktır. Türk tarihçi ve aydınlarının şu ana kadar kısmen bilinen bazı önemli Fransızca belgelerin entegral transkripsiyonundan yararlanabileceklerini göz önünde bulundurmaları ve bu emeğimde yeterince başarılı olup olmadığımı dair yorumlarında hata ve yetersizliklere karşı biraz da olsa anlayışlı olmaları tek temenimdir.

İTALYANCA BASKIYA ÖNSÖZ

Beni bu kitabı yazmaya götüren güçlü istek, ilk olarak 6-7 Aralık 2010 tarihlerinde İstanbul'da Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen *146. Yılında 1864 Kafkas Göçü: Savaş ve Sürgün* adlı uluslararası sempozyumda ortaya çıktı. Sempozyumun tüm oturumlarına katılamamıştım, ancak izleme şansı bulduklarım arasında başkanlığını Dr. Fikret Adanır'ın yaptığı oturum da vardı. Bu oturum sırasında duygu bakımından öyle yoğun ve anlamlı bir ana tanıklık ettim ki hayatımın en önemli deneyimleri arasındadır.

Aslında tanıklık ettiğim an, tamamıyla da beklenmedik değildi. Sempozyumu düzenleyen kimi akademisyenleri ve bazı raportörleri şahsen ya da ismen tanıyordum, özellikle de Prof. Adanır'ı, onun övgüye değer kültürel çalışmalarını ve demokratik duruşunu iyi biliyordum; ciddi ve önyargısız bir şekilde Ermeni Sorunu'nu ele aldığını, 2008 yılından itibaren de Sabancı Üniversitesi'nde Hrant Dink'e, 2007'de aşırı milliyetçi fanatik bir genç tarafından öldürülen ama aslında Türk "derin devleti" tarafından öldürülmesine izin verilen bu Ermeni asıllı Türk kültür adamı ve büyük gazeteciye adanmış yıllık bir *memorial workshop*'un baş organizatörlerinden olduğunu biliyordum. Sempozyumun afişi de anlamlıydı, eş anlamlı kelimeler arasında en yansız olan "göç" kelimesini anahtar-sözcük olarak alıp maksimum vurgu yapıyor ve altbaşlığa ihtiyatlı bir şekilde yerleştirdiği "sürgün" sözcüğüyle bütünleş-

tiriyordu. Özetle, bu sempozyumun çok önemli olacağına ve çağdaş Türkiye'nin doğuşunda temel oluşturan pek çok "kara olay"dan biri üzerine dengeli bir büyük düşünme girişimi olacağına dair ipuçlarının sayısı fazlaydı.

Yanılmamıştım. Ciddi ve ölçülü bildirimler ardı ardına bu kitabın konusunu oluşturan Yakınçağ tarihinin korkunç ve acı dolu sayfasına ilişkin önemli bilgiler sundular. Ancak en önemli an, oturumun sonunda, izleyicilerin soru sormasına ayrılan o gelenekselleşmiş bölümde yaşandı. Bir beyefendi ayağa kalktı, kibarca ancak belirgin bir gerginlikle - tabii bu noktadan itibaren hafızamda kalanları aktarıyorum - Türkiye'deki bir Çerkes derneğinin temsilcisi ya da yöneticisi olduğunu belirttikten sonra şöyle devam etti:

"Bu sempozyumu tamamıyla yaşamış olduğumuz trajediye ayırmış olduğunuz için hepinize teşekkür ederim. Ancak sempozyum için seçmiş olduğunuz başlığa şiddetle karşı çıkıyorum. Yaşanılanlar bir göç değildi. Maruz kaldığımız şey bir sürgündü, bir soykırımdı."

Prof. Adanır, bu şahsa çok sakin bir şekilde, hemen hemen şöyle cevap verdi:

"Sevgili dostum, burada önemli olan şey, yaşanılmış olayları doğru bir şekilde sunmaktır. Siz Çerkeslerin başına gelenlerin bir soykırım olduğunu söylüyorsunuz. O halde Ermeniler, Pontus Rumları ne söylesinler? Soykırım kelimesinin hukuki bir ağırlığı var. Bu tür tüm tarihsel olaylara uygun olmadığı gibi, tartışmalı bir tanımlamadır da."

Bu çığır açan sempozyumun öncesi ve sonrasında yaşanan gerilimler ile önce Çerkeslerin, sonra da Ermenilerin (Müslüman olan ve olmayan daha küçük toplulukların yaşadıklarını bir kenara bırakarak) yaşadıkları anlatılırken seçilen kelimelerin altında yatan politik-ideolojik savaş konularına beşinci bölümde döneceğiz. Şimdilik bu sempozyumun başlığı ile sempozyumda sunulmuş makaleler toplanarak oluşturulmuş kitabın başlığı arasındaki farkı görmek yeterli olacaktır.¹

1 Mehmet Hacısalıhoğlu (yayıma hazırlayan), *1864 Kafkas Tehciri. Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, İstanbul 2014, Yıldız

Prof. Adanır'ın bilgece sözlerinin izinden giden bu kitabın "bir unutulmuş soykırım daha" demek gibi bir siyasi amacı yoktur. Esas olarak XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu ve Kafkasya tarihinin ciddi, güvenilir ve mümkün olduğunca kapsayıcı bir anlatımının oluşturulmasına yararlı olabilecek küçük bir katkı olmayı istemektedir². Özellikle de Batı Kafkasya'nın Müslüman halklarının Osmanlı İmparatorluğu'na zorunlu göçünün yaşandığı ve XIX. yüzyılın yedinci on yılında kitlesel ve dramatik boyutlara ulaşan bu göçün merkezî ve yerel idareciler tarafından yönetilme biçimini içeren tarihi dönemi makul bir biçimde okura anlatmak istemektedir. Bu şekilde, çağdaş Türk ulusunu oluşturan önemli bir unsuru ortaya koymak arzusundadır.

Ele alınan olaylarda İtalyan katkısı da görülmektedir: O yıllarda Konstantiniye'deki bilim insanlarının oluşturduğu topluluğun önde gelen üyelerinden, soyadı nedeniyle tartış-

Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BAL-KAR) & İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA). Prof. Hacısalihioğlu, yazdığı girişte eserin ortaya çıkmasına katkıda bulunanları tanıttıktan sonra, şöyle sonlandırır girişini:

"Bu eserde yer alan makalelerin bir kısmı mevcut çalışmaların değerlendirilmesiyle sınırlı iken, önemli bir kısmı yeni kaynaklar kullanılarak yeni bilgilerin ortaya konması sağlamaktadır [...] Çok sayıda makaleden oluşan bu eserin tamamına genel olarak bakıldığında, 1864 Kafkas Tehciri konusuyla ilgili birçok sorunun birinci el kaynaklar yardımıyla değerlendirildiği, konu her yönüyle ele alınamasa da birçok soru ve soruna işaret edildiği ve bundan sonra yapılacak çalışmalara da bir giriş niteliği taşıdığı söylenebilir" (Hacısalihioğlu 2014, s. 17-22). Hacısalihioğlu'nun bu gururunu yerinde buluyor, hazırladığı eserin yararlılığı ve önemi üzerine yaptığı değerlendirmede kendisine hak veren, sanıyorum ki, ilk İtalyan bilimadamı olmaktan da mutluluk duyuyorum.

- 2 "Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu araştıran kişi, bu iki bölgenin siyasi sınırlara rağmen tek bir bölge olarak ele alınması gerektiğini bilmelidir. 100 yıllık bir dönemi [1821-1922] kapsayan bu çalışmada Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya ilişkin olaylar ve halklar birbirlerinden ayrı ele alındıklarında, anlaşılmazlar. Ekonomik, sosyal, dilsel ve dinsel bağlar bölge halkları arasında 1920'lere, hatta belki de sonrasına dek güçlü bir şekilde kaldı" (McCarthy 1995, s. 25).

masız biçimde İtalyan olduğu belli olan Doktor Barozzi'nin tanıklıkları, bu konudaki tarihsel yazının temel kaynakları arasında yer alır. Lakin araştırmacılar Doktor'un resmi raporunu dikkate alıp, raporuna bağlı aynı derecede öneme sahip diğer iki belgeyi gözardı ederler. Doktor Marcoaldi ise Samsun'da karantina bölgesinde görevli mütevazı bir hekim olup insani felaketin en yüksek boyutlarda yaşandığı bu şehirde 20 Temmuz'da tifüsten vefat etmiş ve son anına kadar insanlık ve hekimlik görevini yapmıştır.

Avrasya'ya yönelik Rus yayılması (Ural dağlarına ve ötesine, Kırım'a, Karadeniz'e ve Kafkasya'ya doğru), tarihte görülen uzun dönemli devasa olaylardan biridir. Çok az olayla kıyaslanabilir, hatta belki de sadece bir tanesiyle: Amerika kıtalarının Avrupalılar tarafından fethi. Bu olayı iki döneme ayırabiliriz. Kabaca XVII. yüzyılın ortalarına dek süren ilk dönemde Rus yayılması, Altın Ordu'nun mirasçısı kabul edilen Tatar Hanlıkları gibi bir zamanlar egemen olmuş ve güçlerini hâlâ koruyan politik oluşumların zararına gelişir, kısmen de bir zamanlar Kiev Rus devletine ait olan toprakların yeniden ele geçirilmesidir. Bu ilk dönem, Hıristiyan devletler ile Müslüman devletler arasında İber yarımadasında yaşanmış asırlık çatışmaları da akla getirir. Sibirya'nın sömürgeleştirildiği çağdan başlayıp Sovyetler'in ilk on yıllarına kadar süren zaman dilimini kapsayan ikinci dönemde ise yayılma eğilimi içindeki siyasi ve demografik varlık olan Rusya ile ona direnen halklar arasındaki mücadele, ilk baştan itibaren dengesiz bir mücadeledir. Kırım Hanlığı'nın yerle bir edilip ilhak edilmesinden ve Gürcistan'ın himaye altına (1783) alınmasından sonra Rus yayılması, daha da belirgin bir biçimde Batı'nın Kuzey Amerika'daki beyaz yerleşimciler tarafından istila edilmesine benzemeye başlamıştır.³ Bu noktadan itibaren Çarlık

3 Bu benzerliği Rus prensi Koçubey memuniyetle fark etmişti, Prens Voroncov da onun fikrini paylaşıp Amerikan gezgin Ditson ile yaptığı söyleşide bu benzerliği dile getirmiştir: “‘Bu Çerkesler sizin Amerikalı yerlileriniz gibi –vahşi ve barbar oldukları için [...] ve kendi karak-

İmparatorluğu'nca boyunduruk altına alınmış (ve genelde önemli ölçüde katledilmiş) halklar ile Kızılderililer karşılaştırılırken, birbiriyle bağlantılı iki önemli farka dikkat edilmelidir: İlki, Çarlık İmparatorluğu tarafından boyunduruk altına alınmış (ve büyük ölçüde katledilmiş) halklar, her ne kadar çoğunlukla yüzeysel olsa da tek tanrılı dine, genelde hep İslam dinine inanıyorlardı. Bu, onları bir şekilde bir "güçlü kültür"e dayalı daha yaygın bir medeniyetin parçası yapıyordu; İkinci fark ise, Karadeniz'in kuzey kıyıları ile Kafkasya'nın kuzey ve güney kısımları gibi bazı bölgelerde yaşayan bu halklar, dost bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına sığınma ve yerleşme olanağına sahipti⁴.

Neticede, uzun bir süreç olan Rus yayılmacılığının yapısal öğeleri, Rus asıllı olmayan halkların direniş, nihai yenilgi, teslimiyet ve çoğunlukla demografik yıkımıdır. Karadeniz'den Kafkasya'ya uzanan coğrafyaya baktığımızda ise önemli ve özel bir unsura dikkat çekmek gerekiyor: bu halkların çok büyük kısımlarının, az ya da çok zorunlu olarak Osmanlı İmparatorluğu'na doğru göç etmeleri... Bu zorunlu göçe bağlı olaylar ise Osmanlı yetkililer tarafından söz konusu kavimleri yerleştirme, Osmanlı topraklarında Müslüman nüfusun oranının artması ve modern anlayışta doğma sürecinde bulunan Türk ulusuyla mültecilerin kaynaş(tırıl)ması eylemleridir. Bu eserimde, daha önce de bahsetmiş olduğum gibi, bu sürecin ibretlik ve ekstrem bir döneminde, yani Çerkeslerin nihai olarak yenildikleri ve neticesinde Çarlık İmparatorluğu tarafından yurtları tamamıyla ilhak edildiği yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na doğru gerçekleşen muhaceretini ele alıyorum.

terlerinden gelen doğal bir kuvvete sahip oldukları için, ancak imha edilmeleri suretiyle etkisiz kılınabilirlerdi'- yine de kuşkusuz onların vahşi ve savaşçıl zevklerini başkalarına karşı kullanabilmeleri alternatif de sunulmuştur" (Ditson 1850, s. X-XI, alıntılındığı kaynak Shenfield 1999, s. 156).

4 Doğal olarak Rus İşgali Orta Asya'da da göç dalgalarına neden olur, ancak bu göçler kitabımızın konusu dışındadır.

Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali, tabii ki de Batı kültüründe hiç bilinmeyen bir olay değildi: Puşkin'den Tolstoy'a, on dokuzuncu yüzyıl büyük Rus edebiyatında tekrar tekrar dile getirilen bir konuydu. Ancak bu büyük yazarların eserlerini yeterli derecede bilenler bile her zaman bu eslere konu edilen tarihi olaylar hakkında net bir fikre sahip değildir; kuşkusuz, bu halkların sonraki kaderi ise daha az bilinir; nihayet bu olaylar, genel olarak Rus bakış açısına göre değerlendirilip öğrenilir. Batı'ya gelecek olursak, her ne kadar hoşla gitmese de neticede medyanın Rus fetih yıllarında gösterdiği hiç de az sayılamayacak ilgiden neredeyse tam bir ilgisizliğe geçiş yapmış olması çok da şaşırtıcı olmamalıdır⁵. Asıl şaşırtıcı ve ilginç olan nokta ise, Kafkasya'nın dağlı halklarının trajedisinin yakın yıllara kadar Türkiye'de bile büyük bir yankı bulmamış olmasıdır. Yani neredeyse halkının dörtte birinin ataları arasında bir Batı ya da Kuzey Kafkasyalı dağlının bulunduğu ve sekizde birinin Türk kimliğinin yanı sıra ikinci bir kimlik olarak güçlü bir şekilde Kafkas köklerine gönderme yaptığı ülkede bile yeterince konuşulmamasıdır. Bu suskunluğun nedenlerini açıklayacağım, yakın yıllarda neden, nasıl ve niçin son bulunduğunu anlatacağım.

Gerçek şu ki Çerkes olayına gösterilen bu ilgisizlik, tarih yazımı açısından büyük bir ihmalkârlıktır. Tahmin edileceği gibi Kafkas Savaşları, insan hayatı bakımından ağır kayıplar ortaya çıkarmış ve geniş kapsamlı sonuçlar doğurmuştur. Uluslararası ilişkiler ve antlaşmalar tarihi çalışan akademisyenlerin çok iyi bildiği gibi 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi Sultan'ı, Ermenileri Çerkeslerden ve Kürtlerden korumakla yükümlü kılmıştır. Çerkesler soykırım olarak nitelediklerinin yüz ellinci yıldönümünü anarken, Ermeniler soykırım

5 Örn. Richmond 2013, s. 1: "Çerkesler Kuzeybatı Kafkas dağlarının neredeyse efsanevi halkıyken, egzotik savaşçıları ve güzel kızlarıyla gezginlere konu olup Avrupa'nın güçlü devletlerinin ana kaygısıyken, sadece bir asırlık bir zaman dilimi içinde unutulmuş bir millete dönüşmüşlerdir."

olarak nitelediklerinin yüzüncü yıldönümünü anarken, Çerkeslerin kimler olduğu, 1878'den önce yaşananlar ve 1878'te neden Rus ve Batılı politikacılar tarafından Kürtlerle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler için tehlike olarak görüldükleri hakkında hafızaları tazelemekte yarar görüyorum.

I

ÇERKESLER İLE İLGİLİ TEMEL BİLGİLER

“Çerkesler bizden nefret ediyor. Onları geniş otlaklarından kovduk; köylerini yakıp yıktık, kimi boyların neredeyse tamamını katlettik. Bundan böyle dağların hep daha derinliklerine doğru çekiliyor ve oradan akınlarını yapıyorlar. Barışmış Çerkeslerin dostluğuna güvenilmez; asi kardeşlerine yardım etmeye her an hazırdılar. Vahşi süvari ruhları ise besbelli gücünü kaybetti. Eşit sayıdaki Kazaklara nadir olarak saldırıyor, piyadelere asla saldırmıyor ve topları görür görmez de kaçıyorlar. Ama tersine, zayıf ve savunmasız bir birliğe baskın yapmak için fırsatı asla kaçırmıyorlar. Silahsızlandırılan Kırım Tatarları gibi onlar da silahsızlandırılmadıkça baş eğdirilmelerinin neredeyse hiçbir yolu yok, kendi içlerindeki kan davaları ve kavgalar yüzünden de bunun gerçekleştirilmesi çok zor. Hançer ve kılıç, bedenlerinin parçası gibidir ve çocuklar daha konuşmaya başlamadan çok önce bunları kullanmasını bilir. Bunlarda öldürmek, vücudun basit bir hareketidir. Mahkûmları fidye umuduyla yanlarında tutuyorlar, ama onlara korkunç şekilde zulüm ediyorlar, kapasitelerinin üstünde bir güçle çalışmaya zorluyor, yemeleri için çiğ yiyecek veriyor, kapris yaptıklarında dövüyor ve onları çocuklarına gözcülük yapmaları için görevlendiriyorlar, ancak tek bir sözlü üzerine çocukların kılıçlarıyla onları öldürmeye hakları var.

Geçenlerde barışçıl bir Çerkes'i bir askere ateş ettiği için yakalamışlardı. Tüfeğinin çok uzun süredir doldurulmuş olduğunu söyleyerek kendini haklı çıkarmaya çalıştı. Bu tür bir halkla ne yapmak gerekir? Her şeyden önce Karadeniz'in doğu kıyılarının fethinin Çerkeslerin Türkiye ile ticarî ilişkilerini keseceği için, onları bize yaklaştırmaya zorlayacağımı umut edelim. Lüksün etkisi, ehlileştirilmelerini kolaylaştırabilir; semaver çok önemli bir yenilik olabilir. Son olarak, yüzyılımızın kültürü ile daha tutarlı, daha ahlaki, daha güçlü bir araç var: İncil'i vaaz verme.

Çerkesler, Muhammed'in dinine çok yakın bir zamanda geçtiler. Kuran havarilerinin aktif fanatizmi onları bu dine sürükledi. Bu havariler arasında Mansur göze çarpar, olağanüstü bir adamdı, uzun bir süre Kafkasya'yı Rus hâkimiyetine karşı ayaklandırmayı başardı ve nihayetinde bizim tarafımızdan ele geçirildi ve Solovki Manastırı'nda öldü. Kafkasya, Hıristiyan misyonerlerini bekliyor. Ama bizim tembelliğimizden dolayı, büyük ihtimalle, canlı sözler yerine ölü harfler kullanacağız ve okuması yazması olmayan insanlara dilsiz kitaplar göndereceğiz.”

Puşkin bunları, sunduğu bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği nedeniyle gerçek bir kaynak olan “Erzurum Yolculuğu, 1829 Askeri Seferi” adlı kitabında anlatıyor. Puşkin'in kitabında anlattıklarının tümü son derece ilginç ama Çerkesleri doğrudan ilgilendiren bu iki paragrafı, bizi en iyi biçimde tarihi olayların içine soktuğu için burada bütünüyle aktarmak istedik.¹

1 Puşkin 1967, s. 333-334. Venedik'teki “Ca' Foscari” Üniversitesi'nde, 19 Şubat 2014'te yapılan “Puşkin Kafkasya'da: Erzurum Yolculuğu” adlı sempozyumu da belirtmek gerek. Türkiye'nin kuzeydoğusundaki Erzurum kenti, antik Theodosiopolis, Ermeniler için de Karin'dir. Puşkin'in *Kafkas Esiri* adlı öyküsü de çok etkileyicidir. Kafkasya ve Kafkas Savaşları'na yönelik yazılmış zengin Rus edebiyatına girmesizin, pek çok tarihi olayın tanığı olmuş Tolstoy'un adını da burada vermek gerekir: özellikle de *Başkan. Bir Gönüllünün Öyküsü* (1853).

Olağanüstü etnik çeşitliliği ve bunun doğal sonucu dil zenginliği nedeniyle Kafkasya, Araplar tarafından “dillerin dağı” olarak adlandırılmıştır. Bu bölgenin sıradışı güzelliği, dağları, ormanları, nehirleri, bin farklı küçük halkı, yüzyıllar boyu meraklıları, yakın çevredeki kentleşmiş büyük medeniyetlerin mutsuzlarını hep büyülemiştir. Gizemli, farklı, tehlikeli, “barbar” olmanın yarattığı cazibe aslında bölgenin güneyine değil, kuzey tarafına aitti. Nitekim yüksek sıradağların güneyinde kalan topraklar, silahlı rakip dinlere ait “medeni” halkların ve imparatorlukların kontrolündeydi; özellikle Ermeniler, Gürcüler, Persler, Safeviler ve daha teğet geçiyor olmakla birlikte Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Osmanlılar (gerçi yüksek sıradağların güneyinde Abhazalar gibi kuzey dağlılarına yakın halklar da vardı)... Kafkasya'nın kuzeyi ise Rusların ele geçirmesinden önce ne kısmen, ne de bütünüyle, hiçbir şekilde önemli sayılabilecek “uygarlaşmış” politik varlıkların kontrolüne girmemiştir.

Çerkes ismi, en az üç farklı biçimde kullanılıyor: birincisi, en dar anlamıyla Adıgelerin kendilerine bu adı vermesidir. Daha kapsamlı olan ikincisi, Çerkesya ile Abhazya'nın yerli halklarının tümüne birden verilen addır. Tarihsel olarak Çerkesya, Kafkas dağları, Kuban nehri ve Karadeniz ile sınırlı bölgedir; kabaca Rusya Federasyonu'nun sınırları içinde kalan günümüzdeki şu politik oluşumlara denk gelmektedir: Adıgey

Bu eser, bir Rus taburunun Çerkes köyü Aulos'a yaptığı vahşi baskını anlatır. *Kafkas Anıları, Rütbesi Alınmış Subay* (1856) öyküsünde ve *Kazaklar* (1863) romanında bölgede yaşananları geniş biçimde yeniden ele alır. *Kafkas Mahkûmu* (1872) ve daha geç dönemde yazdığı *Hacı Murat*'ta da yine bölgedeki savaşları anlatır. Tolstoy, *Hacı Murat*'ı 1896-1904 tarihleri arasında yazar ama yazarın korktuğu gibi sansüre uğrayarak ilk kez 1912 yılında yayımlanır. Eserin Çar I. Nikolay (1825-1855) ile ilgili anlattıkları büyük ölçüde kesilir. Çar'ın bugün soykırım olarak adlandırılabilen emirleri ile Rus birliklerinin bir Çeçen köyünde yaptıkları kıyıma yönelik yazdıkları sansüre uğrar. Ruslar “Çerkes” adını, bu eserlerde de görüldüğü üzere, sık bir biçimde, antropolojik olarak Kafkasya ile bağlantılı tüm halklar için, “dağlı” anlamında kullanıyorlardı.

DİZİN

- I. Selim Giray, 38.
II. Devlet Giray, 38.
II. Mustafa, 38.
- A**
Açikel, Fatih, 160.
Adam George, 164, 245.
Adampol-Polonezköy, 165.
Adanır, Fikret, 11.
Ahmed Cavid, 135, 136.
Ahmed Mithat, 135.
Akçakale, 95, 180.
Armstrong, Patrick, 163.
Astrahan Hanlığı, 38.
Atatürk, bkz. Mustafa Kemal;
Ayastefanos Barış Antlaşması,
108.
Aynalıkavak Antlaşması, 41.
- B**
Bâb-ı Âli, 29, 83, 88, 171, 176,
182, 185, 206, 207.
Bartu, Can, 168.
Baryatinski, 65, 67, 225.
Baykal, Deniz, 168.
Beçmirza, Negume, 24.
Berlin Antlaşması, 16, 108.
Berze, Adolf Petroviç, 51.
Birleşik Kafkasya Derneği, 146.
Birleşmiş Milletler, 153, 233.
Boetti, Giambattista, 43.
Brest-Litovsk Barışı, 141.
Bulwer, Henry, 210.
Butenev, Apollinari Petroviç,
56.
Büyük Bağımsızlık Meclisi, 68,
69, 71.
Büyük Gürcü Askeri Yolu, 37,
46.
- C**
Cebesoy, Ali Fuat, 168.
Cemal Paşa, 168.
Cemiyet-i İttihadiye-i Çerakise,
136.
Ceride-i Havadis, 132.

- Ceylan, Nuri Bilge, 168.
 Chochiev, 22, 99, 111, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 140, 239, 240, 246.
 Chochiev, Georgi, 22.
 Circassian Exodus, 91, 169, 242, 243.
 Clemencich, 223, 224, 225, 231, 232, 234, 235.
- Ç**
 Çar Büyük Petro, 38, 39.
 Çar I. Aleksander, 37.
 Çariçe II. Katerina, 38.
 Çarlık Rusyası, 38, 42, 43, 44, 47, 83, 139, 141, 143, 144.
 Çerkes Birliği Cemiyeti, 140.
 Çerkes Ethem, 168.
 Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti, 141.
 Çerkes Numune Mektebi, 141.
 Çerkes Teavün Cemiyeti, 140.
- D**
 Derluguian, Georgi, 160.
 Despina, Marria, 219.
 Dobruca, 119.
 Doktor Barozzi, 93.
 Doktor Marcoaldi, 14, 94.
Dosteli Yardımlaşma Cemiyeti, 144.
 Drouyn de Lhuis, 197.
 Dünya Çerkes Birliği, 147.
- E**
 Emin Muhlis Paşa, 179.
 Ermeni Camia Meclisi, 107.
- Erol Taymaz, 160.
 Erzurum Yolculuğu, 1829 Askeri Seferi, 20.
 Evliya Çelebi, 30, 34.
- F**
 Fadeyev, Rostislav Andreyeviç, 68.
 Fauvel, Antoine Sulpice, 93.
 Fuad Paşa, 135, 221.
- G**
 Gammer, Mosche, 162.
 Gazette Médicale d'Orient, 93, 169.
 Gazi Muhammed Paşa, 135.
 Genç Türkler, 109.
 General Aleksandr Vasileviç Suvorov, 43.
 General Aleksey Petroviç Yermolov, 37.
 General Evdokimov, 232.
 General Grigoriy İvanoviç Filipson, 67.
 General Musa Kunduk, 77.
 General Nikolay İvanoviç Yevdokimov, 67.
 General Paul Demetrius Kotzebue, 66.
 General Winfield Scott, 60.
 Giustiniani, 223, 224, 227, 228, 229, 230, 231.
 Gokemukh, 53.
 Grigorianz, Alexandre, 82.
 Ğuaze, 141.
 Gülhane Fermanı, 128.

H

- Hacı Murat*, 21, 49.
 Hacısalihoglu, Mehmet, 12,
 151, 237.
 Hüdaverdi, 219.
 Hünkâr İskeleyi Antlaşması,
 48, 56.

I

- Ivan Drozdov, 73.

İ

- İliko Orbeliani, 69.
 İpek, Nedim, 22.
 İttihad gazetesi, 136.
 İttihad ve Teavün Cemiyeti,
 140.
 İvanoviç, Aleksandr, 50.

J

- Jakov Arkad'eviç Gordin, 166.
 Jöntürk İhtilali, 140.
 Jöntürkler, 136, 140.
 Journal de St. Pétersburg, 215,
 217.

K

- Kafkas Abhazy Kültür Derneği*,
 145.
Kafkas Dernekleri Federasyonu,
 147, 252.
Kafkas Kültür Derneği, 144.
 Kafkasya Konseyi, 65.
 Kafkasya Müslümanlarını
 Hıristiyanlaştırma Derneği,
 63.
 Kampos, 95.

- Karl Marx, 58.
 Karlofça Antlaşması, 39.
 Kaya, Ayhan, 158.
 Kazimierz Gordon, 164.
 Kbaada, 72.
 Keçecizade Mehmed Fuad
 Paşa, 221.
 Kezrak, Salih Hulusi, 167.
 King, Charles, 158.
 Kırım Savaşı, 5, 49, 50, 51, 52,
 53, 57, 60, 67, 69, 87, 92, 103,
 165, 222, 230, 232.
 Koç, Bekir, 22.
 Konstantiniyye Gazetesi, 198,
 200, 202, 204.
 Kont Zamoyski, 54.
 Korutürk, Fahri, 168.
 Kosova, 25, 26, 118.
 Kraliçe Victoria, 54, 72.
 Krasnaya Polyana, 72, 241.
 Kuban, 21, 22, 39, 41, 42, 46, 48,
 54, 58, 61, 68, 69, 70, 72, 73,
 80, 82, 88, 97, 139, 199, 213,
 216, 232, 234.
 Küçük Kaynarca Antlaşması,
 40.
 Kullberg, Anssi, 156.
Kuzey Kafkasya Kültür Derneği,
 144, 145, 146.
*Kuzey Kafkasyalılar Türk Kültür
 ve Yardım Derneği*, 144.

L

- La Mantia, 223, 225, 242.
 Landa, Robert Grigoreviç, 82.
 Lazarev, Mihail, 71.
 Légion D'honneur Şövalyesi,
 197.

Leitzinger, Antero, 158.
 Lord Clarendon, 54.
 Lord Redcliffe, 54.
 Loris-Melikov, 77, 91.
 Lozan Barış Antlaşması, 92,
 141.

M

Mansur, 20, 37, 43.
 Marcoaldi, 14, 94, 184, 186.
 Mark Lévene, 161.
 McCarthy, 13, 46, 52, 67, 76, 79,
 81, 83, 100, 144, 148, 151,
 242, 248.
Meclis-i Tahaffuz, 92, 170, 171,
 175, 176, 177, 182, 184, 185,
 189, 195.
Meclis-i Tahaffuz-ı Ula, 170.
Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, 92, 95.
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, 92,
 93.
Metz yehern, 233.
 Michael Khordarkovsky, 161.
 Miliutin, Dmitry Alekseyevich,
 65.
Muhacirin Komisyonu, 90, 114,
 123, 129, 132.
 Muhammed Amin, 50, 57, 94.
 Müller, Daniel, 159.
 Mülteciler Komisyonu, 120.
 Musa Paşa, 130.
 Mustafa Kemal, 42, 43, 141-144,
 148, 167, 168, 240.

N

Namık Kemal, 136.
 Napier, 215, 217, 218, 222.

Nightingale, Florence, 92.
 Nuradunkyan, Gabriel, 128.

O

Okyar, Ali Fethi, 167, 168.
 Orbay, Hüseyin Rauf, 167, 168.
 Orbeliani, 69, 79.
 Özdemiroğlu Osman Paşa, 39.

P

Palgrave, 55, 79, 247.
 Pamuk, Orhan, 168.
 Pamuk, Şevket, 168.
 Papşu, 50, 51, 167, 242, 243.
 Peker, Recep, 167, 168.
 Prens Czartoryski, 56.
 Prens Sabahaddin, 136.
 Prens Şeravaşidze, 71.
 Profesör Radoslaw, 164.
 Puşkin, 16, 20, 43, 63.

R

Richmond, Walter, 165.
 Russell, 212, 213, 214, 215, 217,
 218, 221, 222.

S

Sarıdere, 95.
 Sefer Zanicı, 54, 55, 56, 57, 58,
 59, 69, 241.
 Sezer, Ahmet Necdet, 168.
Shoah, 153, 154.
Société Imperiale de Médecine,
 93.
Stanica, 62.
 Stephen Shenfield, 155, 240.
 Strabon, 29.

Ş

- Şamil Vakfı, 144, 146.
Şeriat, 132.
Seyahatname, 30.
Şeyh Mansur, 37, 43.
Şeyh Şamil, 49, 50, 53, 54, 57,
59, 65, 67, 77, 157, 164, 231,
235.

T

- Takvim-i Vekayi, 87.
Tamise, 175.
Tanzimat, 119, 122, 243, 249.
Tersane-i Amire, 185.
Teşkilat-ı Mahsusa, 141, 168.
The Scotsman, 211.
The Times, 169, 209, 211.
Théodosie, 198, 200, 204, 205,
207.
Thomas De Waal, 165.
Tıbbiye Nezareti, 92.
Tolstoy, 16, 20, 21, 49, 248.
Tornau Fedor, 161.
Tsigho Tevčoj, 24.
Türk Tarih Kurumu, 150, 243.

U

- Urquhart, David, 54, 56, 239,
241, 246, 250.
Uşurma, 42.

V

- Vixen, 57.
Vorontsov, Mikhail Semy-
onoviç, 50.

Z

- Zwierkowski, 164.

